

הטירונות של אליהו הנביא

צבא רומי היה החזק ביותר בעולם העתיק, ולכן אין זה מפליא שמילים צבאיות לטיניות - כמו טירון, קסדה ובליסטרה - נכנסו לשפה העברית

מבוא

במשך 300 שנים - מהמאה ה-1 לפני הספירה ועד הרבה אחרי שהפסיקו לדבר עברית בארץ ישראל, בסוף המאה ה-2 לספירה - שלטה בארץ (שנקראה אז יהודה) האימפריה הרומית. היא השפיעה, בין היתר, על הלשונות המדוברות בארץ - העברית, הארמית והיוונית - בתחום של אוצר המילים, בייחוד בתחומי המנהל והצבא. הצבא הרומי היה באותם הימים הטוב שבצבאות העולם, ולכן מונחים צבאיים רבים בלטינית חדרו לעברית. כבר דנו בעבר במילה "קלגס". הפעם ניחד את כל הסקירה למילים לטיניות מהתחום הצבאי המצויות גם בעברית החדשה.

טירון

המילה "טירון" היא גרסה עברית של המילה הלטינית *tironatus* שפירושה הוא "להיות חייל צעיר". המילה מופיעה לראשונה בתלמוד הירושלמי ולאחר מכן במדרשי אגדה. כתוב בירושלמי (המאה השלישית לספירה): "והלא אליהו טירון לנביאים היה" (מסכת עירובין ה, א). ובמדרש שמות רבה (כנראה, המאה ה-11 או ה-12 לספירה) נכתב: "בשעה שנגלה

הקב"ה על משה, טירון היה משה לנבואה", כלומר היה חדש במקצוע, מי שעדיין לא התמחה - כמו אליהו הנביא במסכת עירובין. הפעם הבאה שבה פוגשים את המילה "טירון" היא בפירוש של המלבי"ם (רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל ויזר - 1809-1879) לספר שמות, שבו הוא מזכיר את המדרש על משה הטירון. בהקשר הצבאי מוצאים את המילה טירון לראשונה במדרש איכה רבה (כנראה מהמאה ה-7 לספירה), פתיחתא כג, שעוסקת בפסוק סתום מספר יחזקאל כא, כז (ראו מסגרת בעמוד הבא).

בן יהודה אינו מביא את המילה "טירון" במילונו, אך הוא משתמש בה במאמריו, למשל בעיתון "השקפה" ב-1907. גם סופרים רבים בראשית המאה ה-20 משתמשים במילה הזאת, ביניהם יוסף חיים ברנר, מנדלי מוכר ספרים, דוד פרישמן, חיים נחמן ביאליק וגם ז'בוטינסקי ודוד בן-גוריון. הראשונים שהשתמשו במילה בהקשר הצבאי היו ברנר ומנדלי מוכר ספרים. גם בעיתונות החלו להשתמש במילה בהקשר צבאי. במאמר בעיתון "הצופה" מ-22 באוגוסט 1944, שעליו חתום א' מתוסלע, תחת הכותרת "אל מעבר לגבול - מסע ביום חם מתל-אביב לבת-ים", נכתב במשפט הפתיחה: "הייתי כאחד טירון היוצא למערכות המלחמה". ואם יש ספק בהקשר הצבאי, אז במאמר באותו

סמל כומתה של טירון | "טירון" היא גרסה עברית של המילה הלטינית *tironatus* שפירושה הוא "להיות חייל צעיר".

במדרש שמות רבה (כנראה, המאה ה-11 או ה-12 לספירה) נכתב: "בשעה שנגלה הקב"ה על משה, טירון היה משה לנבואה", כלומר היה חדש במקצוע, מי שעדיין לא התמחה

ד"ר אשר שפיר
בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון
העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר
את מדריך העריכה "ניסוח בעברית"

העיתון מ-25 בינואר 1948, שעליו חתום אבא, תחת הכותרת "הלילות הללו..." כתוב: "החבר שלידי - טירון הוא. זו לו הפעם השנייה או השלישית שאוחז ברובה". ובמאמר ב"מעריב" מ-23 בפברואר 1948, שאותו כתב ד' גלעדי תחת הכותרת "בחזית ובעורף", אנו מוצאים גם "חייל טירון" וגם "טירונים, נערים שרק עתה נגמלו מחלב אמם". המילה גויסה אפוא לצבא עוד לפני ייסוד צה"ל ולפני גיוס המחזור הראשון של הטירונים. יש לציין שהמילה משמשת עד היום גם בהקשרים אזרחיים: "הוא טירון" וכדומה.

הטירונים הממונים על פעולת הכרים

ההם - איל הניגוח - שאין לו שם במקרא. בעקבותיו פירשו כן גם מצודת דוד ומצודת ציון. זה האחרון מזכיר בהקשר הזה את תיאור המכשיר אצל ההיסטוריון יוסיפון. פירוש נוסף: מדובר היה בכבשים ובאילים ממש שהובאו באלפים כדי ליצור לחץ על השערים בחומות. הפירוש המתקבל על הדעת הוא זה של איל ניגוח. לכך יש תימוכין גם מהעדויות הכתובות של האשורים וגם מממצאים ארכיאולוגיים בארץ ישראל. למשל, אנו יודעים בוודאות שבמצור שהטיל סנחריב בשנת 701 על לכיש השתמשו באילי ניגוח. מבחינה צורנית המילה היא תמיד ברבים, חוץ מפעם אחת בספר ישעיהו ל, כג "כַּר נִקְרָב". ואשר לשורש של המילה - ישנה מחלוקת אם הוא כר"ר או כר"ה. הפייטנים השתמשו במילה הזאת לא מעט. בעברית החדשה יש רק סופר אחד שהרבה להשתמש במילה: מנדלי מוכר ספרים. לסיום, ייתכן שלפנינו עוד כלי מלחמה שמוזכר בתנ"ך ושאינו שם

בעברית, והנביא נותן לו את הכינוי "כרים".

אם לדעת הדרשן הטירונים הם אלה שהיו אחראים לתפעול המכשיר המתוחכם ביותר של הבבלים, נראה שהוא הבין שמשמעות המילה היא "אנשי צבא בכירים ומיומנים" ולא חיילים שזה עתה התגייסו. וישנה עוד אפשרות: שהוא חשב כי "כרים" הם כבשים ממש, שהרצתם מול השערים בחומות לא הצריכה ניסיון צבאי רב, ולכן ניתן היה להטיל את המלאכה הזאת על טירונים.

כאמור בהקשר הצבאי מוצאים את המילה טירון לראשונה במדרש איכה רבה (כנראה מהמאה ה-7 לספירה), פתיחתא כג. בספר יחזקאל (כא, כז) מתואר כיצד הטיל צבא נבוכדנצר, מלך בבל, מצור על ירושלים בעשרה בטבת (ב' 588 או ב' 587 לפני הספירה). הנביא מתאר שבע פעולות קרבות להבקעת החומה. הפעולה החמישית היא "לְשׁוֹם קָרִים עַל שְׁעָרִים", והמדרש מוסיף מיהם הממונים על המשימה הזאת: טירונים.

המילה "כרים" פירושה במקרא כבשים: "תִּקְצְטָת בְּקָר וַיִּלָּב צֹאן עִם חֶלֶב קָרִים וַאֲיָלִים" (דברים לב, יד). הכרים מוכרים גם מהסיפור בספר מלכים ב על מישע מלך מואב שהשיב לאחאב מלך ישראל "מִצֵּה אֶלְפֵי קָרִים" (מלכים ב ג, ד).

המילה נפוצה במקרא גם בהקשרים נוספים: "וְהָיָה דָלְשָׁן וְשִׁמְן יִרְעָה מִקְיִינֵי בַיּוֹם הַהוּא כִּרְ נִקְרָב" (ישעיהו ל, כג). מכאן יש לנו היום את "כרי דשא". המילה אינה באה אפוא מלשון כר שאנחנו שנים עליו, אלא מלשון הכרים: כשהכבשים מצויים בעדר צפוף, הם

נראים כמו דשא, והרי לנו "כר נרחב של דשא". המפרשים התקשו לפרש את משמעות המילה "כרים" שמוזכרת בספר יחזקאל. רש"י ורד"ק אומרים: "שרים, ראשי גייסות". אבל רד"ק מוסיף: "ואדוני אבי ז"ל פירש כרים... והוא שעושים אילי ברזל לנגח החומה". אביו היה החכם החשוב ר' יוסף קמחי, מדקדק ופרשן. הוא מתכוון כאן לנשק האימתני של הימים

איל ניגוח משוחזר

קסדה

גם המילה "קסדה" מוצאה מלטינית ומיוונית. צורתה דומה בשתי השפות - cassis בלטינית ו־kasida ביוונית - ובשתי השפות יש לה אותה המשמעות של כובע מגן לחיילים שעשוי נחושת. כרגיל, המילה נכנסה בצורתה היוונית אף שהגיעה מן הלטינית. חז"ל לא הרבו להשתמש במילה הזאת: היא מופיעה במשנה רק פעמיים. באחת משתי הפעמים האלה היא מופיעה במסכת שבת ו, ב: "לא יצא האיש בסנדל מסומר... ולא בקסדא ולא במגפיים". במשנה הזאת נאסר ללבוש בשבת פריטי לבוש המשמשים במלחמה.

כבר באותה העת לא הייתה המילה מוכרת - בוודאי שלא מחוץ לארץ ישראל. לכן בתלמוד הבבלי, בגמרא של המשנה הזאת, מפרש רב (מחשובי האמוראים, מייסד ישיבת סורא שבבבל) את המילה "קסדה" ואומר שהמשמעות שלה היא "סְנוֹאֶרְתָּא" - כובע בארמית (שפת הדיבור בבבל).

אלכסנדר קאהוט במילונו "ערוך השלם", שיצא לאור ב־1878, מצטט את רב מאחד המדרשים: "קסידה אמר רב - כובע שבמקרא, קסידה בלשון חכמים".

המילה לא הייתה כלל בשימוש כמעט אלפיים שנה. גם סופרי ההשכלה

וגם הסופרים שבאו אחריהם לא השתמשו במילה הזאת. רק חיים נחמן ביאליק השתמש במילה הזאת פעם אחת - בתרגומו ל"דון קישוט". גם בעיתונות העברית בשנות ה־20 וה־30 של המאה ה־20 לא הרבו להשתמש ב"קסדה". השימוש במילה במשמעותה הצבאית החל במלחמת העולם השנייה וגבר בימי מלחמת העצמאות. כך, למשל, בעיתון "המשקיף" מ־9 בינואר 1948 כתוב: "נערה צעירה חבושה קסדה גרמנית". המילה אינה מצויה במילון בן יהודה, אבל היא נמצאת במילון העברי של יהודה גור מ־1946. כיום המילה נפוצה גם בתחום האזרחי, למשל קסדה לאופניים וקסדת מגן לפועלי בניין.

דגם של בליסטרה לירי חיצים

בליסטרה, בליסטראות

במדור הזה כבר נידונו מילים קדומות הקשורות לארטילריה - למשל מרגמה שהייתה מעין רוגטקה גדולה מאוד ששימשה לירי של אבני קלע. בליסטרה שייכת לאותה הקטגוריה של ארטילריית העת העתיקה. היא הייתה הנשק הכבד ביותר של העולם העתיק ושימשה כלי המצור העיקרי עד להמצאת התותח. המציאו אותה היוונים במאה ה־4 לפני הספירה, והיא נקראת catapult. הרומאים שידרגו את ה־catapult לכלי בשם ballista ששימש את לגיונות רומא מימי יוליוס קיסר במאה ה־1 לפני הספירה. הבליסטרה ירתה הן חיצים והן אבנים.

המילה "בליסטרא" לפי הכתיב החז"לי - ולעיתים אף "בליצטרא" - מקורה ביוונית ובלטינית: ביוונית ballistra, ובלטינית ballista. לעברית נכנסה המילה, כרגיל, בצורתה היוונית, אף שיש להניח שהגיעה מן הלטינית כמו רוב המינוח הצבאי בלשון חז"ל, כמו לגיון,

קסדה אטרוסקית

המילה "קסדה" מוצאה מלטינית ומיוונית ובשתי השפות יש לה אותה המשמעות של כובע מגן לחיילים שעשוי נחושת. השימוש במילה במשמעותה הצבאית החל במלחמת העולם השנייה וגבר בימי מלחמת העצמאות

הבליסטרה או קֶשֶׁת, כלומר יורה בקשת. בתלמוד הבבלי ובמדרש עולה שאלה המיוחסת הן לרבא והן לרבי עקיבא: "וכי משה רבנו קניגי היה או בליסטרי היה?" כלומר האם משה רבנו היה צייד או קֶשֶׁת? זוהי שאלה רטורית שבאה להוכיח שהתורה באה מהשמיים, שהרי משה לא היה צייד וגם לא היה קשת ולכן לא יכול היה לדעת בעצמו מהו ההבדל בין חיות כשרות (מעלות גרה ומפריסות פרסה) לחיות לא כשרות.

בליסטרה אינה משמשת כיום בשפה הצבאית המודרנית, וגם בעברית העכשווית אין בה כמעט שימוש, למעט בשימושים סימבוליים. למשל, בדיווח עיתונאי על סכסוך בין היחצ"ן רני רהב לשדרן גבי גזית נכתב: "בהזדמנות אחרת שיגר רהב בליסטראות לעבר גבי גזית...¹" דוגמה נוספת לשימוש סימבולי היא בשיר שהתפרסם ברשת: "פועם זה הלב / כל פעימה בליסטרא...".²

ההערות למאמר מופיעות בסוף הגיליון.

קסדה, טירון וקלגס. המילה מציינת גם את הכלי היורה וגם את התחמושת שהוא יורה: האבנים האמתניות שמשוגרות באמצעותה והנקראות תמיד "אבני בליסטרא".

במדרש מוזכרת הבליסטרה כמה פעמים: במדרש מכילתא - בקשר למכת החושך שבה הוכו המצרים, ובאיכה רבה מדמים את מכת הברד לאבני בליסטרא. במדרש איכה רבה מוזכרת הבליסטרה גם בתיאור המצור שהטיל אדריאנוס על ביתר - המעוז האחרון של בר כוכבא:

"ומה היה עושה בן כוזיבא (בר כוכבא)? היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו וזורקו והורג מהן כמה נפשות". ובעברית עכשווית: את אבני הבליסטראות שהיו מטילים הרומאים היה בר כוכבא הודף באמצעות אחת מברכיו, לוקח אותן וזורק אותן בחזרה על הרומאים והורג בהם.

עוד צורה נמצאת בלשון חז"ל - "בליסטרי" - ומשמעותה היא מפעיל

בליסטרה רומית | המילה בליסטרה אינה משמשת כיום בשפה הצבאית המודרנית, וגם בעברית העכשווית אין בה שימוש, למעט בשימושים סימבוליים

"ומה היה עושה בן כוזיבא (בר כוכבא)? היה מקבל אבני בליסטרא אחד מארכובותיו וזורקו והורג מהן כמה נפשות"